

DE KOLONIE MEPT TERUG.**TIENDE RUDY KOUSBROEKLIZING door****ADRIAAN VAN DIS****1 november 2023***

We gaan een reis maken, geachte aanwezigen. Van kolonie naar revolutie. Van heden naar toekomst... maar we beginnen met Stille:

De vogels zongen. De auto's knorden niet meer. Geen streep aan de hemel. Coronavirus: lockdown maart 2020. Heerlijke tijd... niet voor een bijstandsmoeder met jengelkinderen maar wel voor iemand die naar een lege agenda verlangt om te schrijven aan de tiende Kousbroeklezing. Te houden 14 april 2020. Het was zo stil in huis dat ik de boeken in mijn kast hoorde fluisteren. Leesherrinneringen drongen zich op. Als ik voor de dikke meter boeken van Rudy Kousbroek stond, hoorde ik zijn stem. Krakerig, en ik rook zelfs de geur van een verboden sigaret.

Kousbroek is naar schatting mijn meest gepavoiseerde auteur: plakkertjes, post-it velletjes, leesvaantjes. Al lezend kon ik het kennelijk niet laten om veel van zijn zinnen aan te strepen. Zoals deze: *'Schaamte, spijt en verlangen – dat zijn voor mij de emoties*

verbonden aan ons koloniale verleden, de meeste van deze is verlangen.’ (Oost-Indisch Kampsyndroom, 7^e druk, 2013, blz. 191)

Toen Kousbroek in februari 1992 te gast was in ons VPRO-boekenprogramma – om over zijn toen net verschenen *Het Oost-Indisch Kampsyndroom* te komen praten, vroeg ik hem naar dat verlangen: de beelden, de tropensensaties die hem het sterkst waren bijgebleven. Een vraag die ik van zijn redacteur Tilly Hermans móest stellen.

‘Eh, eh... dat weet ik niet meer.’

De schrijver van vloeiende zinnen klapte totaal dicht.

Op papier kon hij prachtig mijmeren over de opdampende geuren na een tropische regen en de smaak van schaafijs, maar er publiekelijk over praten vond hij kennelijk te beschamend. Ook in zijn essays over de kolonie Nederlands-Indië verkoos hij de strenge toon boven gezwijmel. Bij herlezing trof het me zelfs hoezeer hij de schaamte en de schuld grondiger heeft verkend dan het verlangen.

Al die strepen en papiertjes in zijn boeken zijn stille getuigen van een gesprek dat ik al jaren met hem voer – ook na zijn dood: Ach, lieve Rudy, wat heb ik toch veel van je geleerd. Dat ik niet Jappen moest zeggen, maar Japanners. Niet concentratiekamp maar interneringskamp. En hoed je voor leedconcurrentie.

Kousbroek was allergisch voor zelfmedelijden en wars van een cultuur van slachtofferschap. *‘Slachtofferschap is in. Het veroverd de*

wereld.' (OIK, blz. 351) Om die reden lukte het hem ook nauwelijks te schrijven over het verblijf in zijn laatste kamp *Si Rengo-Rengo*. Hij was streng voor zichzelf en streng voor zijn Indische lotgenoten.

Natuurlijk erkende hij *'de abominabele manier waarop de mensen uit Indië door de Nederlandse regering zijn behandeld'*, maar dat was nog geen excuus om de feiten te verdraaien. Al besepte hij wel dat clichés en mythes een functie hebben: *'de mensen willen helemaal niet weten of 't echt waar is – het geeft betekenis aan hun leven en daarom houden ze eraan vast. Pogingen om iets ervan te ontzenuwen roepen alleen maar woede op, dan zijn zij diep gekwetst omdat hun lijden niet wordt erkend.'* (OIK, blz. 437)

Nog een citaat: *'Waarom waren er niet meer dan 211 Indonesische artsen en 230 academici op een bevolking van 60 miljoen.'* (OIK, blz. 21)

'Had net zo goed anders kunnen zijn.' (Een belangrijk zinnetje: misschien wel de sleutel tot Kousbroeks verlangen: stel dat we het daar wél goed hadden gedaan.) Al volgde na dat zinnetje wel de verzuchting: *'Zelfs in de verbeelding is van een kolonisering niet iets te maken dat de instemming heeft van de gekoloniseerde.'* (OIK, blz. 21)

Kousbroek wilde vooral ontzuichten en met feiten aantonen dat 350 jaar fysieke Nederlandse bezetting van de Indische Archipel – op een uiteindelijk te vuur en te zwaard verkregen grondgebied van 17.508

eilanden, bij elkaar opgeteld 46 keer groter dan het moederland – een weinig verheffende periode was. Niks *tempo doeloe* en de onschuld van de koloniale herinnering. Soms ja, als het ging om de herinnering van een kind – maar dat kind was voorgelogen.

Ook het kind in mij heeft hij wakker geschud: want ook ik ben opgevoed door ouders met een hutkoffer als bijzettafel. *En ieder kookte zich een droom: een paradijs uit rijstestoom.*

Er staan wel drie uitroeptekens in de kantlijn bij een passage waar Kousbroek de uit de Pacificoorlog teruggekeerde repatrianten een zoveelste veeg uit de pan gaf: *'We zijn al 40 jaar bezig ons te beklagen over de Japanners, maar waarin verschillen dergelijke wantoestanden eigenlijk van het optreden van de Japanners? De sterfte en de mishandelingen aan de Birma- en Pakan Baroe-spoorweg hebben we tot in de kleinste details uitgezocht, lijsten van namen en gedenkboeken gepubliceerd, maar om al deze door onszelf vermoorde en omgekomen Indonesiërs maakt niemand zich ooit druk en hun namen zijn voorgoed vergeten.'* [...] *'Laten we het voortaan bij de herdenkingen van 15 augustus maar eens beetje minder over onszelf hebben, en een beetje meer over die ongetelde en naamloze stakkers die door ons werden doodgewerkt, doodgehongerd en doodgeschopt.'* (OIK, blz. 206).

Die zinnen vielen niet erg goed bij ons thuis.

Niet dat wij zulke herdenkers waren. Maar we hadden heus wel wat meegemaakt. De eerste echtgenoot van mijn moeder – een KNIL officier met een Molukse achtergrond – was door de Japanners onthoofd. Mijn vader, krijgsgevangene aan de dodenspoorlijn Pakan Baroe, gleed na de oorlog weg in de waanzin. En mijn drie donkere halfzussen zagen in een interneringskamp op Sumatra hun moeder ernstig verzwakken na het verlies van een ongeborn kind. Na de Japanse capitulatie behoorden zij ineens tot de vijand toen er in de eenzijdig uitgeroepen Republiek Indonesia een bevrijdingsoorlog werd uitgevochten waarbij scholierssoldaten (*pemoeda's*) zich keerden tegen dubbelbloed kinderen zoals zij. Hoe goed mijn halfzussen ook Maleis spraken, hoezeer ze zich ook vereenzelvigden met hun Indonesische voorouders (mijn oudste zus Nady was vernoemd naar haar grootmoeder, vermeld in haar trouwboekje als: 'de inlandse vrouw Nadigama') in de ogen van deze jonge strijders waren ze al te zeer besmet door de Nederlandse bezetters. Maar daar spraken we buitenshuis niet over. We hadden er na de oorlog niet eens woorden voor. En toen mijn familie ze vond, raakte ik – gevoed en heropgevoed door Kousbroek – al aardig in de contramine en citeerde ik zijn bevlogen zin: *'Het feit dat jullie geleden hebben wil niet zeggen dat je gelijk hebt.'*

Bovenstaande passages zette ik in maart 2020 op papier. Ik had Indonesië toen al intensief bereisd voor een achtdelige VPRO-

documentaire, ik had de romans van Pramoedya Ananta Toer over de koloniale tijd en de opkomst van de onafhankelijkheidsbeweging gelezen, wist van het bloedbad in het dorp Rawagade, op West-Java, waar in 1947 Nederlandse militairen ruim 400 burgers executeerden en volgde nauwgezet de rechtszaak aangespannen door Jeffrey Pondaag en advocaat Liesbeth Zegveld tegen de Nederlandse Staat. Ook had ik *De tolk van Java* van Alfred Birney (2016) gelezen, een aangrijpende roman over de wreedheden begaan door KNIL-soldaten in Indonesië. Weken boog ik me over het toen net uitgekomen proefschrift van Rémy Limpach: *De brandende kampongs van generaal Spoor* (2016). Zware kost over Nederlandse oorlogsmisdaden in de archipel.

Met deze bagage begon ik aan mijn Kousbroeklezing.

In zijn belangwekkende proefschrift onderzocht Limpach de geweldsexcessen van de Nederlandse soldaten die van 1945 tot 1949 werden ingezet om te strijden tegen de Indonesische onafhankelijkheid. De van origine Zwitserse historicus toont overtuigend aan dat wat in de vaderlandse geschiedenisboeken een politionele actie werd genoemd in feite een vuile oorlog was. Hij citeert bronnen die historici tot dan – al of niet moedwillig – links lieten liggen.

Generaal Simon Spoor bleek een man die weinig van het Indonesische vrijheidsstreven begreep, laat staan van het revolutionaire vuur onder jongeren. De archipel had hij nauwelijks bereisd, hij wist niks van jungle en bergkammen, maar hij was vol van zijn ideeën over militaire strategie en bulkte van vaderlandse bombast. Het type houwdegen waar Multatuli in 1860 op doelde toen hij over een Sumatraans dorp schreef dat door Nederlanders was veroverd ‘en *dus* in brand stond’. Simon Spoor verdedigde het ‘harde, doch consequente optreden’ van het Korps Speciale Troepen van kapitein Raymond Westerling op Zuid-Celebes. 3500 doden volgens officiële Nederlandse rapporten. 35 tot 40.000 duizend volgens Indonesische bronnen. (Limpach, blz. 247-317)

Ik maak even een sprongetje in de tijd, die mij onder het schrijven van deze lezing keer op keer inhaalde. Of beter: de geschiedenis wordt door de tijd ingehaald. Het blijkt allemaal veel erger. Nog geen maand geleden publiceerde Limpach bij Amsterdam University Press: *Tasten in het duister. Inlichtingen tijdens de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog – waarin* hij onthulde dat de Nederlandse inlichtingendiensten met kleine *hit squads*, verkleed als guerrilla's, moordaanslagen uitvoerden achter de grillige grenzen waar de nationalistten een vrij Indonesië hadden uitgeroepen. Ik citeer nu Limpach: ‘Nederland maakte zich dus continu schuldig aan

bestandsschendingen waarvan het de Indonesiërs beschuldigde.’
Belangrijke verantwoordelijke: ‘de autoritaire en halsstarrige’ Simon
Spoor. (*NRC*, 3 oktober 2023)

Wat Limpach te berde brengt, raakt me ook om een persoonlijke reden. Mijn moeder was gek op generaal Spoor. Als officiersvrouw had ze voor de oorlog nog met hem gedanst op een of ander KNIL-bal. Ze vertelde het kirrend aan mijn eerste baas: André Spoor – de zoon van... en hoofdredacteur van *NRC-Handelsblad* die ik goed leerde kennen toen ik als student mijn eerste stukken voor het Cultureel Supplement schreef.

Spoor was als correspondent in Bonn onder de indruk geraakt van de Duitse kwaliteitskranten en gaf Rudy Kousbroek alle ruimte om daar als *Freie Schriftsteller* te excelleren – gesteund door de kunstredacteur Lien Heyting, die hem beschermde voor het jaloerse gemor van de dagbladjournalisten ‘in de grote zaal’. (Nee, geen ochtenddienst voor Rudy, nee, hij hoeft niet naar de redactievergaderingen, en ja, Rudy is als *schrijver* aangesteld.)

André Spoor had een heel ander beeld van zijn vader: militair, maar toch vooral een intellectueel en muzikaal – hij speelde prachtig viool. De zoon was trots op zijn vader, die op zijn zevende zijn moeder verliet en zich nauwelijks om zijn opvoeding bekommerde. Hij vertelde me eens hoe Joseph Luns – *bepaaldelijk* te lang minister van Buitenlandse Zaken (bijna 20 jaar) – hem op een

diplomatenbijeenkomst aan een internationaal gezelschap had voorgesteld als *The son of a national hero*.

Spoor en ik waren allebei zonen van een KNIL-militair. De mijne was weliswaar sergeant – maar verschil moet er zijn. André werd mijn mentor en ik verlangde erg naar een vader in die tijd. We bezochten samen met zijn dochter de Generaal Spoorkazerne te Ermelo. Dochter Hendrickje poederde opa's wangen en gaf zijn lippen een lipstickveegje.

Vlak voor zijn dood in september 2012, toen het imago van de generaal al flink begon te bladderen, schreef André Spoor in niet-gepubliceerde memoires: 'Eerst was ik de zoon van een held en nu ben ik ineens de zoon van een oorlogsmisdadiger.'

De brandende kampongs van generaal Spoor bleek nog maar het begin van een banjir van boeken over de Nederlandse bezetting van de Indische archipel. Ik noem er een paar: *Revolusi* van David van Reybrouck (2022), waarin het verhaal van de Indonesische vrijheidsstrijd met de blik van buiten wordt verteld. Van Reybrouck sprak honderden getuigen en laat ook het grote Majahapit-rijk herleven dat in de 14de eeuw de hele archipel van Maleisië tot Nieuw-Guinea bestreek. Met Java als cultureel middelpunt. Voor de onafhankelijkheidsstrijders in de twintigste eeuw gold Majahapit als bewijs dat er 'ooit een glorieus rijk van eigen bodem was geweest'.

De rood-witte vaandels van toen werden de nationale kleuren van de op 17 augustus 1945 uitgeroepen Republiek Indonesia. (*Revolusi*, blz. 30) Vlaggen genoeg die dag: de nationalisten hoefden alleen maar de blauwe reep van de Nederlandse driekleur af te scheuren.

Het in aandacht wat kariger bedeede, maar zeer interessante *Merdeka* van Henk Schulte Nordholt en Harry Poeze (geschreven met medewerking van Indonesische onderzoekers, 2022) staat onder meer stil bij de *romusha's* die als dwangarbeiders aan Japanse projecten te werk werden gesteld. Naar schatting tussen de 4 tot 10 miljoen werden er door de nieuwe heersers opgeroepen en 'tewerkgesteld in havens, kolenmijnen en bij de aanleg van militaire fortificaties'. Deze "wegwerp-arbeiders" stierven bij de tienduizenden. Ze werden/worden, zowel in Indonesië als in Nederland, bij herdenkingen opmerkelijk vaak vergeten. Net als het aantal vrouwen (22.000) dat geronseld werd om in Japanse bordelen te werken. Zij werden eufemistisch "troostmeisjes" genoemd. Hetzelfde lot trof een paar honderd Europese vrouwen.' (*Merdeka*, blz. 67)

Ook leerde ik veel van *De wraak van Diponegoro* van Martin Bossenbroek; het met de Bruseprijs bekroonde *De Indische Doofpot* van Maurice Swirc (met onthullingen waarom Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië nooit zijn vervolgd); en *De strijd om Bali* van Anne-Lot Hoek. Allemaal voortreffelijke boeken waarin, anders dan voorheen, behalve legercommandant Spoor en de

stemmen van de witte macht, ook Indonesiërs aan het woord komen. Al worden ze nog veel te weinig gevraagd. (Zie opiniestuk van historicus Remco Raben die erop wijst dat de Indonesische stem in onze koloniale geschiedschrijving nog steeds niet serieus wordt genomen. (NRC, 2 oktober 2023))

En het bleef niet bij al die historische uitgaven over Nederlands koloniale verleden in de archipel. Ook zag ik alle aan de kolonie gewijde series, films, en bezocht ik de tentoonstellingen in het Rijksmuseum en de Nieuwe Kerk. Ik doe er uitgebreid verslag van. Maar als ik dat allemaal ga voorlezen, moet u twee uur naar me luisteren. En dat wil ik u niet aandoen.

In die stroom van publicaties over het Nederlands koloniale verleden staken ook verbazend veel romans de kop op. Van Indonesische schrijvers, waaronder de herontdekte, in het Nederlands geschreven novelle van Basuki Gunawan: *Winarta* (heruitgave 2022). Kousbroek klaagde meer dan eens over een gebrek aan Nederlandstalige literatuur geschreven door Indonesiërs (Alfred Birney, *De Groene Amsterdammer*, 20 april 2022). Niet goed gezocht. Basuki Gunawan publiceerde zijn novelle als feuilleton in *De Nieuwe Stem* en kreeg daarvoor in 1953 een eervolle vermelding bij de uitreiking van de Reina Prinsen Geerligsprijs.

Ook de zesentwintig medewerkers aan de in 2021 uitgekomen *Postkoloniale Spiegel* vonden maar twee boeken van Indonesiërs die Nederlands schreven, maar de novelle *Winarta* zagen ze over het hoofd (constateerde Alfred Birney in *De Groene*). De beschreven wrede wellust van een jonge Indonesiër die na de moord op zijn ouders deelneemt aan de vrijheidsoorlog van Indonesië is ongekend in onze letteren. Bij het doorsnijden van de hals van een jeugdige verrader spat het bloed van de bladzijden. *Winarta* is het vervolg van het brave *Oeroeg* van Hella Haasse. Wat Gunuwan Basuki ruim 70 jaar geleden beschreef zou een voorbode zijn van de haat onder radicale Aziaten nu.

Ook Nederlandse schrijvers met Indische wortels (van de tweede en derde generatie) en schrijvers met voorzaten die nog in Indië hadden gevochten, trokken de aandacht met nieuwe romans. Zoals het aangrijpende *Het uur van de olifant* (2022) van Otto de Kat – een roman die verder reikt dan de geschiedenis van de getourmenteerde oud-militair Maxim die zijn oorlogsmisdaden wil vergeten. Oud-hoogleraar Koloniale en Postkoloniale literatuur- en cultuurgeschiedenis Pamela Pattynama schreef daarover: *‘Of je nu wel of juist niet van mening bent dat de wandaden van voorouders onszelf schuldig maken: gezien de herinneringsturbulentie van nu, is het niet moeilijk om te zien dat de getraumatiseerde Maxim een personificatie is. En wel van de publieke, nationale worsteling van*

Nederland met het besef – het zo ongemakkelijke, lastig te aanvaarden besef – van structureel geweld, begaan in 350 jaar kolonialisme. (Zesde Indische Letteren Lezing, Leiden 30 september 2022)

Deze ‘nationale worsteling’ leidde tot het breed opgezette onderzoek naar *Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië 1945 – 1950* van het Koninklijk Instituut voor Land-, Taal- en Volkenkunde (KITLV), het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIHM) en Nederlands Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies (NIOD). In totaal zullen er twaalf delen verschijnen. En over de eerste negen is al flink gekibbeld. Allerlei Nederlandse belangengroepen buitelden over elkaar heen; de toonzetting van het onderzoek zou te politiek correct zijn; en het leed van de Indische Nederlander gekleineerd; Indonesië was niet voldoende bij het onderzoek betrokken. Of erger: de Nederlandse slagers keurden hun eigen vlees! Opiniëpagina- en ingezondenbrievenschrijvers maakten elkaar voor van alles en nog wat uit.

Mensen hebben altijd verschillende meningen gehad, maar nu bestoken ze elkaar ook met verschillende feiten. Het is kennelijk lastig om de emotie buiten de geschiedschrijving te houden.

Al bij het eerste, alles overkoepelende onderzoeksrapport bood premier Rutte zijn ‘diepste excuses’ aan voor het ‘stelselmatige en

wijdverbreide extreme geweld van Nederlandse zijde’ en ‘het consequent weggijken door vorige kabinetten’. Maar ondanks de wijdere blik die we in de geschiedschrijving, romans, films en documentaires steeds sterker aantreffen, durven de Haagse politici – en de sprekende pop die Koning heet – de dag waarop Indonesië zich onafhankelijk verklaarde (17 augustus 1945) nog steeds niet als officiële datum te erkennen. Wel de facto: handjes schudden op de Indonesische ambassade. Maar niet de jure. In dat geval zou Nederland namelijk moeten erkennen een buitenlandse oorlog te hebben gevoerd: geen politionele actie, maar een daad van agressie waar Nederland financieel op kan worden aangesproken. In excuses maken zijn politici goed... zolang ze niks kosten.

In maart 2020 stond mijn Kousbroeklezing in de steigers. Maar werd zoals gezegd twee keer uitgesteld. En ik maar stug doorlezen. Alle feiten die ik bijeensprokkelde werden keer op keer achterhaald. Een mooie vondst bleek nooit lang houdbaar – voor ik het wist kwam een ander ermee op de proppen. Om gek van te worden.

Uit de lijst boeken over onze worsteling met het koloniale geweld die ik zojuist opsomde heeft *De strijd om Bali (Imperialisme, verzet en onafhankelijkheid 1846- 1950 ((2021)))* van Anne-Lot Hoek mijn inzichten het meest veranderd. Een indrukwekkend boek! Wat haar onderzoek vernieuwend maakt – naast de vele Balinese

getuigenissen – is dat zij de samenhang heeft blootgelegd tussen het geweld en de koloniale politiek. Oost-Indonesië speelde een veel belangrijkere rol in de revolutie dan eerder was aangenomen en daarom is er onder andere ook zoveel geweld gebruikt op Bali, want een grote groep Balinezen wilde bij bung Sukarno horen. Zijn moeder, Ida Njoman Rai, behoorde tot een bekende familie op het eiland. Dat verzet leidde zelfs tot een niet eerder ontdekt verborgen systeem van zeer gewelddadige gevangenkampen.

Anne-Lot Hoek sprak met honderd Balinezen. Ze raadpleegde lokale bronnen en verslagen van en over koninklijke families die zich keerden tegen de Hollandse overmacht en de bezetting van hun rijken. Hele families, die waardig, in het wit gehuld, voor het oog van de vijand de kogelregen in liepen. Een *puputan*, door Westerse ogen gezien als een collectieve zelfmoord, maar in de hindoeïstische traditie van Bali als een ‘uiting van wilskracht, uiterste kalmte en onverschrokkenheid’. Honderden edelen die weigerden zich koloniaal te laten knechten stierven deze dood. Hun paleizen werden vernietigd. Kratten vol met edelstenen versierde krissen, sieraden en op lontar-bladeren geschreven religieuze teksten naar Nederlandse musea verscheept (*De strijd om Bali*, blz. 62). Een exotische voetnoot in de door de overheerser geschreven koloniale geschiedenis. Dat er op Bali tussen 1650 en 1830 naar schatting 150.000 Balinezen tot slaaf werden gemaakt en via de VOC (onder Indonesische geschiedenisstudenten *Vicious Opium Company* genoemd) werden

doorverkocht, kwam pas de laatste decennia aan het licht. Een kwestie van kasboeken raadplegen.

Anne-Lot Hoek citeert keer op keer racistische uitlatingen van Nederlandse legerleiding. Twee houwdegens treden daarbij naar voren: de troepencommandant generaal-majoor Marinus Rost van Tonningen en gouverneur-generaal Jo van Heutz, de slachter van Atjeh, – die ook het onderwerpen van Bali hoog op zijn prioriteitenlijst zette (*De strijd om Bali*, blz. 51). Marinus Rost van Tonningen is de vader van Meinoud Rost van Tonningen, voorman van het Nederlands nationaalsocialisme en overtuigd antisemiet. Hoek haalt zijn zoon Ebbe aan, die in zijn autobiografie schreef dat de opvattingen van vader en grootvader passen bij de in de familie gehuldigde opvattingen over minderwaardige volken. De zoon van Jo van Heutz werd een enthousiast lid van de Waffen-SS. Misschien is het toeval, maar de vader van Herman Göring was medeverantwoordelijk voor de genocide op de Herero en Nama bevolking in Namibië. Ik stel vraagtekens bij de idee dat het kwaad overdraagbaar is van ouder op kind. Maar het doden van ‘inferieure rassen’ hoorde kennelijk bij de koloniale praktijk. Hoek wijst erop dat Hannah Arendt deze gedachte uitwerkt in *The Origins of Totalitarianism*. (*De strijd om Bali*, blz. 55).

Terug naar Indië.

Anne-Lot Hoek citeert talloze krantenartikelen en academische betogen waaruit blijkt dat het onder de witte burgerij destijds bont was je minachtend uit te laten over gekoloniseerde onderdanen. Ze illustreert die mentaliteit ook door ooggetuigenverslagen van Balinezen zelf op te tekenen. Zo vonden Nederlandse soldaten die na de onafhankelijkheid 'orde op zaken kwamen stellen' het wel een leuke sport dragers van het rood-witte speldje (de kleuren van het onafhankelijke Indonesia) te dwingen dit teken van nationalisme in te slikken. Tientallen Balinezen overleefden dit niet.

Het gebruik van lokale getuigen en bronnen werd lang verwaarloosd of afgedaan als onbetrouwbaar – want anti-Nederlands. Toen de Leidse historicus Cees Fasseur op verzoek van de regering zijn *Excessennota* schreef, naar aanleiding van een geruchtmakende VARA-uitzending (januari 1969) waarin Indiëveteraan Joop Hueting openlijk sprak over Nederlandse oorlogsmisdaden, werden de Indonesische getuigenissen niet in de eindversie opgenomen. Hoek en Limpach tonen overtuigend aan dat er gesjoemeld werd met de aantallen Indonesische slachtoffers. Zij raadpleegden ook andere bronnen; zo keek Limpach onder meer naar de Zwitserse zending, en tellingen van ziekenhuizen en deed Hoek ter plekke onderzoek in Indonesië. Fasseur liet een 'brisant rapport' over misdragingen van Nederlandse militairen vijftien jaar op zijn zolder liggen omdat er anders mogelijk een loslippige archiefmedewerker uit de school zou

klappen. (*De strijd om Bali*, blz. 520) Lees: omdat Nederland beducht was voor de veteranenlobby en hun beschermheer prins Bernhard.

Alle vondsten en bevindingen die ik hier oplepel zijn bekend. Hoe slecht het ook is voor mijn bloeddruk, één feit wil ik er nog uitlichten: de schulden waarmee Nederland het onafhankelijke Indonesië opzadelde. Na de soevereiniteitsoverdracht eiste de Nederlandse delegatie een schadevergoeding van 6.5 miljard gulden. De som voor 350 jaar kolonisatie én een vrijheidsoorlog die honderdduizend (volgens Indonesische tellingen tweehonderdduizend) levens had gekost. Onder druk van Amerika ging er 2 miljard af. Uiteindelijk werd het 4.5 miljard. Ook moest er extra betaald worden voor nationalisatie van energiebedrijven en spoorwegen. Winsten van Nederlandse ondernemingen vloeiden terug naar de bron aan de Noordzee en niet naar de jonge republiek.

Bedrijfskundige Ewout van der Kleij berekende voor *De Groene Amsterdammer* dat alleen al de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië in 1949 Nederland vele miljarden euro's meer opleverde dan de Marshallhulp. Omgerekend naar deze tijd: 103 miljard euro van Indonesië tegen 16 miljard Amerikaanse hulp. (Zie *De Groene*, 19 augustus 2020.)

En mijn moeder maar zeuren over het op Sumatra gestolen tafelzilver. Ik zou het persoonlijk gaan opgraven en terugbrengen. Ook

ik was voorgelogen. Het leesavontuur voor de Kousbroeklezing werd een dans van voortschrijdend inzicht.

We wisten het verdomme, konden het weten, maar het is de jonge generatie historici die het nu naar boven brengt en ons land en de politici confronteert met de waarheid van nare getallen. Het is dit wegstijgen, de handen schoonwassen, of zoals Kousbroek het noemt *'die mentaliteit, dat de vermoorde onschuld uithangen, die façade van zindelijk fatsoen, die ik als het ellendigste aspect van het kolonialisme ben gaan zien.'* (OIK, blz. 198).

Ik laat het Indië van weleer nu even rusten. Rudy Kousbroek was beslist een voorloper. Had hij bij het schrijven van zijn *Oost-Indisch Kampsyndroom* over dezelfde documenten kunnen beschikken als de jonge Nederlandse en Indonesische historici dan zou zijn oordeel nog radicaler zijn geweest.

Nu radicaliseerde ik... want er gebeurde nog zoveel meer in de jaren dat mijn Kousbroeklezing in de Cloud sudderde.

25 mei 2020 werd de Afro-Amerikaan George Floyd in Minneapolis door een politieagent vermoord. Een zeventienjarige tiener legde met zijn telefooncamera vast hoe Floyd geboeid en op zijn buik liggend negeneneenhalve minuut lang door een geüniformeerde knie werd

gewurgd. Beelden die wereldwijd hevige demonstraties ontketenden en het debat over racisme en het koloniale verleden op scherp hebben gesteld. Ook in Nederland. De beweging *Black Lives Matter* (in 2013 opgericht na de moord op een onschuldige zwarte jongen door een burgerwacht) waaierde uit over de wereld. Een gebeurtenis die ook mijn denken danig heeft veranderd.

Ik werd lid van een academisch leesgezelschap en las in drie jaar tijd zeker veertig boeken en essays over kolonisatie en geïnstitutionaliseerd racisme. Ik kan de inhoud ook in een paar regels samenvatten: de wonden geslagen door gedwongen verplaatsing, westerse expansiedrift en de Verdeel-en-Heerspolitiek zijn nog niet geheeld. Europa ligt onder de loep, het door de witte macht gedicteerde wereldbeeld kantelt en de nazaten van de gekoloniseerden verheffen hun stem. Kortom: DE KOLONIE MEPT TERUG.

Het racisme zat dieper geworteld in ons denken dan ik vermoedde. Ik wist van huis uit hoe mijn donkere zusjes altijd op hun hoede moesten zijn: nooit voordringen, maar wel altijd de beste van de klas en tot vervelens toe toegezongen door de Kaaskoppen... ' *En de meisjes van Batavia zijn zwart. Pikzwart.*' Maar dat er anno 2020 nog zoveel landgenoten een Zwarte Piet nodig hadden om te ontdekken dat ze wit zijn, deed me de klomp breken. Ik werd meer dan wakker, zeg maar *woke* en fan van *Kick Out Zwarte Piet*. Lid van BIJ1 (tot het

onderlinge geruzie en nu helemaal sinds het bejubelen van Hamas). Ja, ik stemde op Sylvana Simons omdat ik het idioot vond dat er toen niet één persoon van kleur in de Tweede Kamer zat. Ik luisterde naar de literaire rapper Tupac Shakur, die Afro-Amerikaanse jongeren op poëtische wijze bewust maakt van hun koloniale geschiedenis en de rassenstrijd van hun voorouders. Ik werd geraakt hoe hij hen moed inspreekt om de obstakels en verleidingen van de concrete jungle te overwinnen:

Did you hear about the rose that grew from a crack in the concrete [...] Long live the rose that grew from concrete when no one else even cared.

Hiphop vertelde me misschien wel meer dan al die geleerde boeken.

Mijn ontwaken was al eerder begonnen. Ook met rappers – in Parijs, waar ik van 2003 tot en met 2010 woonde. Ook toen noteerde ik de teksten van populaire rappers als Hayce Lemsli: *Hier ils marchaient sur mes rêves, demain je serais leur pire cauchemar.* (Gisteren vertraptten ze mijn dromen, morgen zal ik hun ergste nachtmerrie zijn.)

Wie het ongenoegen van de gekoloniseerde wereld met minder emotie en in een breder verband onderzocht (én tot in het heden duidt) is de Indiase historicus Pankaj Mishra.

In zijn boek *From the Ruins of Empire – the Revolt Against the West and the Remaking of Asia* (2012) beschrijft Pankaj Mishra hoe denkers, schrijvers en journalisten in het Indiase subcontinent, China en Japan en delen van Afrika 150 jaar kolonisatie hebben ervaren. Hij blies het stof van opgetekende toespraken, geschriften en ideeën die ten grondslag lagen aan de Chinese Communistische Partij en het Indiase nationalisme. De Victoriaanse tijd – voor het Westen een periode van voorspoed en zelfvertrouwen – werd door Aziaten en Afrikanen ervaren als een catastrofe.

From the Ruins of Empire biedt een schat aan citaten, het ene nog uitdagender dan het andere. Teksten verbonden aan namen en denkscholen waar ik (tot mijn schande) nog nooit van had gehoord maar die mij wel deden beseffen hoe ongelooflijk wit onze – of mijn – kijk op de wereldgeschiedenis is.

Mishra waakt voor eenzijdigheid. Hij staat uitvoerig stil bij de neergang van de Aziatische, Oosterse en Noord-Afrikaanse culturen – veelal feodale gemeenschappen geplaagd door een zelfgenoegzame, naar binnen gekeerde blik en technologische en wetenschappelijke stilstand, maar hij laat ook zien hoe het geïndustrialiseerde Westen van deze stagnatie gebruik wist te maken dankzij ‘superieure planning en vernuftige handelsstrategieën’. Zo werd het in afzondering levende Japan gedwongen zijn grenzen open te stellen en China getart met landjepik en opiumhandel. Ook kwam door Europese bemoeienissen de invloed van Perzië in de Kaukasus onder druk te staan en werden

de Ottomanen gedwongen tot modernisering en het openen van hun markten. Engeland en Frankrijk eigenden zich strategische delen van Noord-Afrika toe. En als bittere zegen op de nieuw getekende landkaarten mochten al die wingewesten zich ook nog eens verheugen op de verspreiding van het christelijk geloof.

Laten we die ervaring verkennen. Heen en weer springend in de tijd – zoals Mishra in *From the Ruins of Empire* doet. (Ik maak daarbij gebruik van de licht naar mijn hand gezette voortreffelijke vertaling van Jan Braks).

‘De macht van Europa stoelt voor een groot deel op het vermogen tot doden.’ Een van de eerste citaten en meteen een vrolijke opmaat van de Urdu schrijver Abdul Halim Sharar (1860-1926).

De Japanse schrijver Yukichi Fukuzawa (1835-1901), die een belangrijke rol speelde in de modernisering van zijn land, constateerde een halve eeuw daarvoor al: *‘...de Europeanen danken hun voorsprong aan het voeren van vele oorlogen, onder meer om hun slavenplantages te beschermen.’* Krijgslust leidt immers tot *‘tal van nieuwe uitvindingen, zoals stoomtreinen, stoomschepen, kanonnen en geweren.’* Hij merkt dan ook op dat Japan nog veel van die Westerse agressie kan leren.

De Bengaalse schrijver Bankim Chandra Chatterji (1838-1894) noteerde: *'De Engelsen zijn aangetast door een ziekte – de rijkdom van andere mensen stelen. Het woord moraal is uit hun vocabulaire verdwenen.'*

De politieke leider Mahatma Ghandi somde in zijn Indiase onafhankelijkheidsverklaring (1930) op hoeveel schade de Britse overheersing in zijn land had aangericht: *'Het overgrote deel van onze import bestaat uit goederen van Britse makelij. Uit de invoertarieven is af te leiden dat Britse fabrikanten worden bevoorrecht, en die inkomsten worden niet gebruikt om de lasten van het gewone volk te verlichten maar om een hoogst verkwistend bestuur in stand te houden. Nog willekeuriger is de manipulatie van de wisselkoers geweest, wat ertoe geleid heeft dat miljoenen weggesluisd worden uit het land... Alle bestuurlijke talent wordt gesmoord en het gewone volk moet zich tevredenstellen met onbeduidende [...] klerkenbaantjes [...] het onderwijssysteem heeft ons losgerukt van onze ankers.'*

In het koor van honderden stemmen springt er één man uit: Jamal al-Din al Afghani (1838-1897), een in een Perzisch dorpje geboren en in Afghanistan, China, Japan, Rusland (Moskou) en Europa (Parijs en Londen) gevormde filosoof die dankzij een groot talent in verplaatsingskunde een gigantische invloed wist op te bouwen. De echo van zijn stem weerklinkt tot op de dag van vandaag in de betogen van menig moslimleider (al gaan die graag voorbij aan al-Afghani's aanhoudende pleidooien voor rationalisering van de Islam,

modern onderwijs en vrouwenrechten). In 1869 sprak al-Afghani tot een groep gemarginaliseerde Jong-Ottomanen in Istanbul: *‘Mijn broeders, sta op uit de slaap der veronachtzaming. Weet dat de islamitische gemeenschap (ooit) het sterkst in rang, het waardevolst was. Later verzonk de gemeenschap in gemakzucht en luiheid... Enkele islamitische naties kwamen onder heerschappij van andere naties te staan. [...] Gaan wij een voorbeeld nemen aan de beschaafde naties? Laten we een blik werpen op wat anderen hebben gepresteerd. Door zich nijver in te spannen hebben ze de hoogste graad van kennis en het toppunt van waardigheid bereikt. Ook aan ons staan alle middelen ter beschikking en er is geen enkel obstakel dat onze ontwikkeling in de weg staat. Alleen luiheid, domheid en onwetendheid zijn obstakels voor vooruitgang.’*

‘Beschaafde naties’ was volgens Mishra in de negentiende eeuw een exclusief Europees begrip.

In elk land waar de door de lokale autoriteiten telkens verjaagde onruststoker al-Afghani zijn toevlucht zocht, wees hij zijn toehoorders op de grootsheid van hun geschiedenis. Zo prees hij de Indiërs als uitvinders van geometrie en rekenkunde: *‘De Indiase getallenleer werd [...] overgebracht naar de Arabieren en vandaar naar Europa. De Indiërs bereikten het hoogste niveau in filosofisch denken. [...] En waren de bron van alle wetten en regels in de wereld.’*

Door zijn langdurig verblijf in Egypte had Al-Afghani al vroeg in de negentiende eeuw gezien hoe ‘symbolen van moderniteit’ – als

spoorwegen en eenzijdige teelt van handelsgewassen – louter de buitenlandse investeerders ten goede kwamen. Nog voor de Indiase nationalisten er uiting aan konden geven kon hij hen erop wijzen dat de verbeteringen in transport en communicatie vooral ten doel hadden de Indiase rijkdom naar Engeland weg te sluizen. Ook waarschuwde hij voor de schaduwzijden van de westerse scholen, die volgens hem tot doel hadden van Indiërs ‘Engelssprekende radertjes in het Britse bestuursstelsel’ te maken.

In zijn navolging hekelde de populaire Indiase dichter Akbar Allahabadi Allahabai (1846-1921) het westers onderwijs als een ‘geniepige vorm’ van kolonialisme: *‘De geweren zijn verdwenen, en nu komen de professors.’*

The Ruins of Empire laat al die oude stemmen zo levendig weerklinken, dat ik al lezend mijn opwinding vaak niet kon onderdrukken. (Hoeveel vloeken ik al schrijvend aan deze lezing niet heb moeten doorstrepen.) Een sensatie die me deed denken aan wat Kousbroek ‘het manipuleren van de tijd’ noemde, zoals hij ervoer bij een hoorspel uit zijn jeugd, waar een apparaat geluiden en stemmen uit het verleden kon opvangen: *‘Ik zie de zon ondergaan achter de paarse bergen en hoor de honden scharrelen onder de kolong. In de kamer is alleen de verlichte zenderschaal zichtbaar, de petroleumlampen zijn nog niet aangestoken... Hier is de NIROM te Batavia. En dan klinkt het wijsje’* [van de Nederlands Indische Radio

Omroep]. *‘Ach, bestond het apparaat uit het hoorspel maar echt, kon je de terugkaatsende geluiden van zoveel jaren geleden nog maar eens horen.’* (*Het Oost-Indisch kampsyndroom*, blz. 36 en Antonie Ladan, *Onmacht en oorlogsverlangen*, blz. 73)

Kousbroek verlangde naar geluiden van *vroeger*... maar de woorden opgeroepen door Mishra hebben de kracht dat je mensen van weleer dingen hoort zeggen die opgaan voor *deze tijd*. Of anders wel voor *de toekomst*.

Pankaj Mishra laat in de door hem bijeengezochte toespraken ook duidelijk ‘horen’ hoe er een ‘transnationaal intellectueel netwerk’ ontstond waarin Aziatische intellectuelen met elkaar in gesprek raakten – onder wie Mao Zedong en de in Nederlands-Indië geschoolde activist en latere communistenleider Tan Malaka. Er werd opgeroepen tot het oprichten van eigen scholen, eigen geschiedschrijving en het op alle mogelijke manieren boycotten van het koloniale apparaat. Mao Zedong, ooit een bewonderaar van het Westen, voorspelde na kennismaking met al die naar onafhankelijkheid en vrijheid hunkerende geschriften: *‘Ik durf een opmerkelijke bewering te doen: op een dag zal het Chinese volk diepgaander veranderd zijn dan enig ander volk. [...] Ons gouden tijdperk, ons tijdperk van glorie en schittering ligt voor ons!’*

Ook de Indiase dichter Rabindranath Tagore (1861-1941), die in 1913 de Nobelprijs voor literatuur ontving, werd door al-Afghani

beïnvloed: *‘We moeten onze stem vinden om tegen het Westen te kunnen zeggen: jullie mogen dan misschien jullie spullen aan ons opdringen, jullie mogen misschien onze levensvooruitzichten dwarsbomen – maar wij zullen over jullie oordelen’* (een citaat uit 1924).

‘We judge you!’ Het klinkt nog altijd als een onheilspellend dreigement.

De standpunten verhardden. De oordelen ook. En niet alleen in Azië en het nabije Oosten. *We judge you...* Ik hoor een echo van Tagore in de open brief aan de ‘witte kunst- en cultuursector’, die 600 Nederlandse ‘theatermakers, filmers en andere kunstenaars van kleur, jong en oud’ op 15 juni 2020 ondertekenden.

Wij zien jullie.

Jullie stukken, jullie verhalen, jullie geschiedenis.

Wij doen mee. Wij denken mee. Wij spelen mee. Wij praten mee. Op jullie podia, op jullie symposia, op jullie schermen draven we op om jullie de ruimte te geven je in je eigen schuld te wentelen, waarna je alles van je af kan spoelen en weer fris en fruitig op je hoge stoel kan zitten.

Wij zien jullie.

Wij zien hoe jullie steeds opnieuw het recht hebben toegeëigend om onze artistieke agenda’s te beperken tot jullie probleem, jullie opvattingen over racisme, zonder je ooit daadwerkelijk intrinsiek te bekommeren om wie wij zijn om wat wij willen, om wat wij doen. Zonder een fractie van je macht uit handen te geven.

Wij zien jullie.

[...]

We judge you... ik hoor die stem ook in het werk van Ronelda Kamfer (1981) een dichter van kleur, die in het Afrikaans schrijft. Haar talent viel op in een *creative writing* klas van Antjie Krog. Kamfer schreef over de ontvangst die ze met haar gedichten vond bij de Afrikaner elite, die voorheen nauwelijks schrijvers van kleur toeliet. Hoe ze de labels uit haar goedkope kleren knipte en probeerde haar tekort aan kunst en cultuur te verbergen. Ze weet dat ze nu goed genoeg is om 'deel uit te maak van die stelsel.'

*Nou sit ek om 'n tafel
met my voorvaders se vyande
Ek knik en groet bedagsaam
maar
êrens diep binne my
weet ek waar ek staan*

*My hart en kop is oop
en soos goed opgevoede mense
lag en eet ons saam
maar
êrens diep binne my
weet ek waar ek staan*

(*Noudat slapende honden*, 2008)

Het Afrikaans (nu 1 van de 11 officiële talen van Zuid-Afrika en ooit bejubeld als de jongste loot van een Germaanse taal in Afrika) heeft in de praktijk allang zijn koloniale klank en woordenschat afgelegd.

Het Afrikaans zoals het in de getto's van de bruine gemeenschappen wordt gesproken, noemt zich nu *Afrikaaps*. Of Black Afrikaans.

Op het internet gaat een rap *viral* die dat krachtig onderstreept:

'Afrikaaps is not slang. Afrikaaps is not broken. Afrikaaps is not a lesser version of anything spoken. Afrikaaps is the heart of a slave Whose heart is still beating [...].'

Honderdduizenden zijn erin opgevoed, spreken het thuis, maar niet in de klas en nooit in de boardroom. Maar de jonge *kletsrymers* (rappers) en dichters pikken het niet meer. Afrikaaps is hun taal.

'Kombuis taal? Nee, ons het die blerrie huis gebouw. Jy is by ons Djy. Ons sê mirrag, nie middag. Afrikaans is RIP. Nie Rest in Peace. Maar Rise In Power.' (auteur onbekend)

Kamfer en de kletsrijmers uiten de boosheid die je ook hoort onder een deel van de stedelijke jongeren. De verzoening tussen wit en zwart zoals die onder Mandela werd uitgewerkt, heeft hun lot maar weinig verbeterd. Te veel onrecht bleef te lang etteren.

Confrontatie is nu de tactiek. Mandela is voor hen een *sell out* – een verrader. De jongste generatie ziet dat de infrastructuur van de Apartheid nauwelijks is veranderd. De witten werden alleen maar

rijker. (Ja, witten worden nog nauwelijks in staatsdienst genomen, maar als zelfstandigen blijken zij zich beter te kunnen ontplooien dan ooit.)

De koloniale worden letterlijk van hun sokkel getrokken, beelden die de wereld rondgaan, passend in deze *Age of Anger* (2017). Ook een titel van Pankaj Mishra.

Eind 2018 mocht ik een college geven aan de Universiteit van Kaapstad en zo kreeg ik de kans een paar dagen rond te dwalen op de campus. Ik zag de restanten van op de muren gekalkte leuzen: *Rhodes must fall*. Rhodes, de diamantmagnaat die Afrika van Cape tot Cairo wilde beteugelen. Naar *zijn* inzichten. Weken daarvoor was het standbeeld van Jan van Riebeeck beklad. (U weet wel, de man die in 1652 voor de VOC een verversingsstation aan de Kaap stichtte voor de schepen op doorreis naar de koloniën in de Oost.) Ook zag ik leuzen voor gratis onderwijs: *Fees must fall. Science must fall*. En studenten met uitdagende T-shirts: *Fuck white people*.

(Hoe ga je daarmee om? Nooit boos worden maar vragen: 'Hebben ze dat T-shirt ook in mijn maat?' En dan eindigt zo'n vraag vaak met een *high five*.)

De radicaliteit onder zwarte studenten verbaasde me niks. Zuid-Afrika had met zijn Waarheids- en Verzoeningscommissie (1995-2001) weliswaar duizenden misdaden begaan onder Apartheid boven tafel gebracht en veel grove mensenrechtenschendingen gedocumenteerd,

maar grote straffen bleven uit. Vergeving stond voorop. Alleen: waar bleef de woede?

Die ging ondergronds.

Ja, zeiden veel witte mensen midden jaren '90 in Zuid-Afrika: 'Zwarte mensen kijken vooruit, en niet achterom.'

Nee dus.

Ook meer genuanceerde zwarte stemmen kiezen steeds meer voor de confrontatie. Zo fileerde Achille Mbembe (1957) het 'afbrokkelende fort Europa' in zijn essay *The idea of a borderless world*. Deze uit Kameroen afkomstige filosoof en mede-oprichter van het Prins Claus Fonds stelt dat een werkelijk Europees humanisme nooit heeft bestaan omdat het in de praktijk werd bedorven door 'een verzwegen, ingebakken racisme – een racisme dat nu alle vluchtelingen, asielzoekers, migranten, moslims en andere minderheden raakt.' Europa trekt zich terug in een politiek van vijandschap. En daarom is het zaak dat Afrika de dekolonisatie eindelijk voltooit en zich ontdoet van de door vreemde mogendheden getrokken grenzen. Grenzen van verdeel en heers – dwars door talen en culturen heen. Mbembe roept op de gewonde kaart van Afrika te veranderen: '*into a vast space of circulation for itself, for its descendants and for everyone who wants to tie his or her fate with our continent.*' Iedereen is dus welkom.

Mbembe oordeelt snoeihard over de huidige machthebbers in grote delen van Afrika en vindt het van een enorme tragiek dat jonge mensen hun heil elders willen zoeken. Maar zolang Europa miljoenen uitdeelt aan dictators zal het verlangen uit te wijken alleen maar toenemen. (*The idea of a borderless world*. ZAM, October 2018)

Terzijde: de diaspora stuurt meer geld naar Afrika dan alle Europese ontwikkelingshulp bij elkaar. Zonder dat er ook maar één cent aan de strijkstok blijft hangen.

Op het internet vinden levendige debatten plaats over de zelfgenoegzaamheid van het traditionele Europa. *‘Waarom schrijven honderden witte correspondenten over Afrika en worden Afrikaanse journalisten nauwelijks tot Europa toegelaten?’* Een vraag gesteld op de website *Africa is a country*, waar flink geklaagd wordt over het bureaucratisch getreiter van de Europese stempelaars die Afrikaanse journalisten en kunstenaars moeten toelaten. De aanvragen voor culturele festivals worden zo getraineerd dat afreizen veelal onmogelijk is. Zo schreef Vik Sohonie: *‘Het visumbeleid van het Westen is van meet af aan gericht op uitsluiting én het voortrekken van westerlingen op elk denkbaar economisch, sociaal en politiek vlak. Daarom vind je in Londen nauwelijks Nigeriaanse of Indiase freelancejournalisten die corruptie aanklaagt of de monarchie onder*

de loep nemen, maar stikt het in de overzeese gebieden van de freelancers met Europese of Amerikaanse paspoorten.'

Hoe verfrissend zou het niet zijn als een Nigeriaanse journalist eens zijn licht liet schijnen over de wijze waarop de Oranjes omgaan met aan de staat toebehorende kunstschaten.

Ik hoop niet dat ik u murw maak met al die verwijten. Als u maar niet verbaasd opkijkt van de toenemende boosheid en wrok onder jonge niet-westerse intellectuelen – hoogopgeleiden met wie Europa uiteindelijk om de tafel moet gaan zitten om internationale afspraken over milieu en schaarse grondstoffen te maken.

De ecologische voetafdruk van de rijke landen is gemiddeld 5 keer groter is dan die van het Mondiale Zuiden – de nieuwe naam voor Ontwikkelingslanden. Ook daar verlangen mensen naar een computer, brommer en een tweede gloeilamp in huis.

Zij die niets anders hebben dan een mooie sterrennacht

Kleumend om een sprokkelvuur

In sloppenwijken, townships en favela's

Zij die lampen met hun adem doven...

Willen ook baden in het licht.

(Fragment van een versje dat ik 25 jaar geleden schreef.)

De Indiase schrijver-antropoloog Amitav Gosh schrijft in zijn *Vloek van de nootmuskaat* (2023) met de ondertitel: *Boodschap aan een*

planeet in crisis) hoe de historische praktijken van verovering en uitbuiting van mensen en natuur tot de huidige klimaatcrisis hebben geleid – beginnend met het bloedbad dat Jan Pieterszoon Coen op de Banda-eilanden aanrichtte om het nootmuskaat-monopolie te beschermen. (Ja, onze Coen gaat nog hoog scoren op de internationale boevenlijst. Zijn misdaden worden tegenwoordig jaarlijks herdacht op Banda Neira.)

Amitav Ghosh legt verbanden tussen onze hedendaagse planetaire crisis en een reeks episodes in de geschiedenis van het kolonialisme. De vreemde bezetters en bezitters kozen voor gewin op korte termijn en keken neer op de traditionele landbouwpraktijken van de in hun ogen ‘primitieve volken’. Natte streken werden drooggelegd, eenzijdige gewassen geplant. Zo raakte de aarde uitgeput – met droogte en hongersnoden tot gevolg. Ook *The International Panel on Climate Change* (het IPCC) erkent dat de klimaatcrisis wortelt in de exploitatie en vernietiging van omgeving, mensen en culturen en noemt dat ‘het fundament van het kolonialisme’.

Gosh gaat op zoek naar de oude verhalen van de oorspronkelijke bewoners, over hun band met de natuur. Hij verdiept zich in oer-religies, sjamanen, heilige wouden en riviergeesten. Citeert zelfs Couperus uitgebreid en diens opvattingen over Stille

Kracht. Hij pleit hartstochtelijk voor minder kapitalisme, minder consumentisme en oude landbouwmethoden.

Ook de denker van *Extinction Rebellion* Chris Julien – die als een moderne goeroe hier te lande aanhoudend lezingen over het klimaat geeft – zegt dat hij zoveel leert van niet-westerse wereldbeelden. Als geboren Australiër laat hij zich inspireren door ‘inheems gedachtengoed’. ‘De tegenstelling tussen hoofd en hart bestaat daar niet. Daar kunnen we nog iets van leren.’ (NRC, 17 september 2023)

Op een van de bijeenkomsten van *Extinction Rebellion* in de Amsterdamse Tolhuistuin vroeg ik hem hoe je met dergelijke oude wijsheden de bewoners van metropolen als Delhi, Lagos, Sao Paulo, en Shanghai moet voeden. Een duidelijk antwoord gaf hij niet. Ik was tijdens mijn intensieve voorbereidingen voor deze lezing ook lid geworden van X-rebellion. Ja, ik radicaliseerde op vele fronten. Maar ik geloof niet dat de oplossing in het verleden ligt. De historicus Johan Huizinga waarschuwde daar al heel duidelijk voor: ‘*Terug is er niet. Er is enkel vooruit, al duizelt het ons voor onbekende diepten en verten...*’ (Een citaat dat ik vond in *Ons Voedsel* van Louise Fresco, 2023, blz. 14.)

En duizelen deed en doet het mij. In de twee jaar dat ik met horten en stoten aan deze Kousbroeklezing werkte, groeide een bijna halve meter hoge stapel knipsels en fotokopieën op mijn werktafel.

Tientallen artikelen uit *Foreign Policy* over de opkomst van China en India die we volgens het tijdschrift niet moeten zien als ‘*een revolutie maar als een reprise*’. Deze mogendheden nemen de hoofdrol weer op die ze voor de koloniale veroveringsgolven al bezaten: middelpunt van de wereldhandel die beide landen toen waren, met het hoogste beschavingsniveau. (*Foreign Policy*, Adam Tooze, zoals geciteerd in 360 Dossier, *De eeuw van Afrika*, No. 218, april 2023). Morgen offer ik ze aan de papierbak. Halleluja.

En dan knipte ik ook nog dagbladreportages uit over de recente ontwikkelingen in Mali, Niger, Gabon en Senegal – landen die beseffen over veel meer economische potentie te beschikken dan nu wordt benut en zich daarom willen losweken van oud-kolonisator Frankrijk.

*

Ongeacht de klimaatrampen die het continent te wachten staan, wordt het continent Afrika steeds jonger en voller. Rond 1914 woonden er naar schatting 124 miljoen mensen – nog geen 7 procent van de wereldbevolking. Nu loopt de bevolking tegen 1.4 miljard – meer dan tienmaal zoveel. En die groei zal in 2050 gestegen zijn tot 2,5 miljard, – 25 procent van de wereldbevolking. (Edward Paice in *YOUTHQUAKE – Why African demography should matter to the world*, 2021.)

De Wereldbank verwacht dat meer dan 80 miljoen Afrikanen de komende decennia tot migratie zullen worden gedwongen door problemen als chronisch watertekort. Landen waar het mondiale noorden mee in gesprek moet. Op het hoogste niveau. Niet bevoogdend maar als gelijke. De G20 telt nu één Afrikaans lid: Zuid-Afrika. Net als Latijns-Amerika en India heeft Afrika nog geen permanente zetel in de Veiligheidsraad. 'Dit getuigt niet alleen van een gebrek aan morele visie en rechtvaardigheidsgevoel. Het weerspiegelt ook een onrealistische en verouderde kijk op de wereld van de eenentwintigste eeuw.' (Adam Tooze in *Foreign Policy*.)

Ondanks het geringe inkomen per hoofd van de bevolking, en het lage onderwijsniveau beschikken de Afrikaanse landen over sterke communicatienetwerken. Het potentieel voor conflicten is enorm, maar ook voor Innovatie. Er zijn nu al tekenen dat het continent Afrika ten zuiden van de Sahara zal uitgroeien tot een innovatie hub. Reken maar dat fort Europa nog aardig wat rekeningen krijgt gepresenteerd. De debatten over slavernij en roofkunst zijn nog maar het begin.

Ach, het had allemaal net zo goed anders kunnen zijn, verzuchtte Kousbroek meer dan eens als hij over de koloniale tijd in Indonesië schreef: stel dat we het daar wel goed hadden gedaan. Stel dat we ons niet zo hooghartig en racistisch hadden opgesteld...

Het verleden kunnen we niet veranderen, maar de toekomst wel... Laten we in hemelsnaam onze geest dekoloniseren en al die zogenoemde 'nieuwkomers' bij onze gevestigde samenleving betrekken. De mensen met die moeilijke achternamen. Al was het maar uit eigenbelang. Om geen vreemdeling in je eigen tijd te worden. Miljoenen nazaten uit de voormalige koloniën en wingewesten zijn Europeanen geworden – legaal of illegaal. ('Wij zijn hier omdat jullie daar waren.') De derde en anders wel de vierde generatie is nagenoeg volledig geïntegreerd. *Dus* soms ook slecht geschoold en boos. Gehoorzamen aan verstikkende familieverbanden, als zoveel gewortelde Nederlanders in stad en land. En al laten we nog duizend rapporten schrijven en al houden we alle schoffies onder de loep met hun geklier over joden en homo's... *al die mensen blijven*, of we er nou blij mee zijn of niet.

Zelfs als Europese waarden met dwang worden opgelegd, dan nog zullen we moeten accepteren dat nieuwe, niet-Europese waarden oude westerse waarden gaan beïnvloeden. De samenleving is niet af. Nooit af.

Laten we als verstokte Nederlanders een voorbeeld nemen aan de migranten en ons aanpassen.

Niet gelaten maar actief.

Lofti El Hamidi – kind van een Marokkaanse gastarbeider – schrijft daar zo mooi over in zijn *Generatie 9/11* (2022). Ik citeer: '*Het duurde*

even voordat ik er achterkwam dat er een positie bestaat tussen de “vloek” en het “geluk” van “herkomst”: de kunst om een onbestemde identiteit in je voordeel te gebruiken, als een kameleon die zich weet aan te passen aan verschillende omgevingen. De kosmopoliet is allang niet meer de welgestelde, reislustige westerling die doet alsof hij overal thuis is, de wereldburger van vandaag komt uit de marge, is een bewuste kosmopoliet, met meer cultureel kapitaal dan je ooit zou kunnen verwerven op prestigieuze universiteiten.’ (Blz. 67)

Of in de (samengevatte) woorden van de filosoof Kwame Anthony Appiah: al die grote identiteiten zijn leugens – vaak een samenraapsel van historische verzinsels. Je kan zwart zijn, Afrikaan én Europeaan. Zelfs Brits. Iedereen heeft meerdere identiteiten en die veranderen voortdurend: *‘Je moet je identiteit vederlicht dragen.’* (*The Lies that bind, Rethinking Identity, 2018*)

En zo is het: we moeten onze kameleontische talenten aanspreken. Ons vocabulaire bijkleuren: ons *‘racistisch cultureel archief’* opschonen, een term gemunt door Gloria Wekker in *Witte Onschuld*, 2020 (blz. 180.) Niet langer het N*woord gebruiken (en dan heb ik het niet over neuken). Veel zwarte mensen ervaren het N*woord als racistisch. Al gebruiken sommige hiphopartiesten het als een geuzennaam. Ook zwarte jongeren die te maken hebben met etnische profilering, onder-advisering in het onderwijs en discriminatie op het werk en in de media, geven een positieve draai

aan het woord. Maar dat is dus het voorrecht van de groep. Witte mensen moeten hun plaats kennen. Maar neuken mag! Er wordt al heel lang en veel meer over de kleurlijn geneukt dan op het eerste gezicht lijkt. De witte mensen zijn toch vooral een verbleekt aftreksel van hoe de homo sapiens oorspronkelijk bedoeld was. Vermenging zal ons verlossen van het hokjesdenken.

Ook zeg ik niet langer slaaf, maar slaafgemaakte. Als het woord *blank* voor *mensen van kleur* een te koloniale connotatie heeft, zeg dan wit. Waarom woorden gebruiken die anderen pijn doen.

Ja, ik hoor enkelen onder u brommen.

Wen er maar aan. Het Rijksmuseum verhing in 2015 al de pijnlijke bordjes. 'Indisch menschenkind', 'Sumatraantjes' (waarmee volwassenen werden bedoeld), 'Kaffer', 'Inlander' – allemaal vervangen door neutrale, zakelijker beschrijvingen.

Overal in de voorheen gekoloniseerde wereld worden oude begrippen verworpen en nieuwe geïntroduceerd. Waar de oude garde in Nederland nog spreekt over 350 jaar *aanwezigheid* in de archipel, koos Indonesië al decennia geleden voor 350 jaar *bezetting*. Het Maleise woord *Bersiap* (sta paraat, wees waakzaam) – de term waarmee Nederland het antikoloniale geweld aanduidt – wordt door Indonesische historici als te koloniaal en racistisch ervaren.

Plaatsnamen veranderen. Het zal niet lang meer duren voor ook landen zich ontdoen van door bezetters gegeven namen. Denk aan Bharat voor India, de Maori's willen de oorspronkelijke naam van

Nieuw- Zeeland in ere herstellen: Aoteaaroa. En onder de Sahara gaan serieuze stemmen op de door de Romeinen gegeven naam Afrika in Alkebulan – Moeder van de Beschaving – te herdopen.

Panta Rhei. Alles stroomt. Niks blijft zoals het was.

Je moet het in zijn tijd zien is een veelgehoord commentaar. Zeker. *The past is a foreign country; they do things differently there.* Maar je moet het ook zien in de tijd van NU. Slavernij is voor menig Afro-Europeaan of Afro-Amerikaan een betovergrootouder geleden, en nu leeft het besef een nazaat te zijn van slaafgemaakten, en de wens je te ontdoen van een door slavenhouders verzonnen achternaam, sterker dan ooit. Verplaats je in die ander (zeg ik tegen mezelf). Hoe lastig ook. Pas je aan. *Black names matter!*

Mag een witte kunstenaar of schrijver ‘zwarte pijn’ in zijn werk gebruiken? Mag ik me überhaupt bemoeien met deze zaken? Nee, zeggen sommige hardliners. Het zou een vorm zijn van culturele toe-eigening. Luister naar die argumenten. Knarsetandend. En verwerp ze. Of niet. Maar schuw het debat niet.

Ondertussen verkleurt Europa. De witte meerderheid zal halverwege deze eeuw oplossen in een smeltkroes van migratie. Slechts negen procent van de wereldbevolking is wit. (Hangt er een beetje vanaf hoe je telt en wie en wat je onder wit verstaat, maar dit getal duikt

digitaal veelvuldig op. En dan: wat is kleur? Zijn Turken of Syriërs zwart? Momenteel is het overdrachtelijk gebruik van kleur in zwang maar veel nakomelingen van ‘mensen van kleur’ identificeren zich na een paar generaties met de beige mainstream. Ik moet dus oppassen met percentages. Ook ik heb me aan overdrijving schuldig gemaakt: 50 procent van de Europeanen zou in 2050 gekleurd zijn. Het is vermoedelijk 25 procent. Ik had me gebaseerd op slordige bronnen.) Hoe dan ook: het traditionele Europa zal meer ruimte moeten maken voor andere mentaliteiten, andere godsdiensten, andere sentimenten, andere oorlogsherinneringen, andere ideeën over schoonheid en beschaving. En dan heb ik het niet over een vermaledijd relativisme of een inwisselbaarheid van ideologieën, regimes en geloven. Er zijn geen verschillende waarheden. Maar we zullen ons wel meer open moeten stellen voor andere ervaringen.

Eenvoudig zal het niet zijn. Maar bereid u voor: Breek uit uw ‘bubbel’, laat je niet leiden door eigen angsten, gevoed door spindokters, woordvoerders, en bedrijven als Cambridge Analytica, die op basis van (gestolen) data aan *microtargeting* doen – zodat je alleen het politieke standpunt voorgeschoteld krijgt waar je het toch al mee eens bent. Lees ook dingen waar je het *niet* mee eens bent. Erger je. Heel gezond: ergernis is hét middel tegen dementie. Zo houd je de geest lenig.

Natuurlijk ben ik bang dat er in dat debat nuances verloren zullen gaan... Maar zonder radicaliteit geen verandering. Kom maar op! Hoe zei Antonio Gramsci het ook alweer? 'Mijn intelligentie neigt naar pessimisme, maar er is ook nog zoiets als het optimisme van de wil.'

Een lenige geest kan daarbij helpen. Lees Kousbroek.

Ik heb gezegd.

*Dit is een uitgebreide versie, met bronvermelding, van de gesproken tekst. In het literaire tijdschrift *De Gids* zal in december enkele fragmenten uit een langere versie van deze lezing worden gepubliceerd. Voor januari 2024 is een uitgave van de complete tekst voorzien.